

Teresa Zobek

Czas i przestrzeń w konstrukcji poematu Aleksandra Twardowskiego "Za dalą - dal"

Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze 2, 137-144

1977

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Czas i przestrzeń w konstrukcji poematu Aleksandra Twardowskiego „Za dalą — dal”

Teresa Zobek

Analiza czasu i przestrzeni w odniesieniu do poematu Aleksandra Twardowskiego *Za dalą — dal* dokonywana będzie w niniejszym artykule w trzech aspektach: z punktu widzenia ich wzajemnych związków, z uwagi na rolę tych kategorii w konstrukcji utworu i ze względu na funkcję przekazu pewnego sposobu widzenia świata. Niejednokrotnie te kategorie określać się będzie łącznie Bachtinowskim terminem „chronotop”¹.

Poemat *Za dalą — dal* jest skonstruowany na „chronotopie” podróży (drogi), którą odbywa bohater, będący jednocześnie podmiotem wypowiadawczym prowadzącym narrację w formie pierwszoosobowej. Jest to podróż specyficzna, bowiem odbywa się jednocześnie w przestrzeni geograficznej i przestrzeni czasowej. O tym fakcie podmiot informuje czytelnika w rozdziale drugim *W drodze*:

„Есть два разряда путешествий:
Один — пускаться с места вдаль;
Другой — сидеть себе на месте,
Листать обратно календарь.

На этот раз резон особый
Их сочетать позволил мне.
И тот и тот — мне кстати оба,
И путь мой выгоден вдвойне.”²

Podróż w przestrzeni geograficznej odbywa bohater pociągiem po magistrali transsyberyjskiej, przecinając wszcz swą ojczyznę od Moskwy do Władywostoku. Do realizacji tego rodzaju podróży przystępuje na początku opowieści, informując czytelnika o sygnale do odjazdu pociągu, oznaczającym początek drogi:

---

¹ Zob. M. Bachtin: *Formy wriemieni i chronotopa w romanie (Oczerk po istoriczeskoj poetikie)*, [w:] idem: *Woprosy literatury i estietiki*, Moskwa 1975, s. 234.

² A. T. Twardowski: *Sobranije soczinienij w piati tomach*, Moskwa 1967, t. III, s. 89—90.

„Пора! Ударил отравление
Вокзал, огнями залитой,
И жизнь, что прожита с рождения,
Уже как будто за чертой.”³

Podróżowanie bohatera w przestrzeni geograficznej ujawnia się w każdym z kolejnych rozdziałów poematu w wielu stwierdzeniach typu wielokrotnie powtarzanego „я еду”, wskazywaniu na kolejną miejscowość, do której zbliża się pociąg, określaniu czasu przebywania w podróży, w opisach warunków jazdy, aż do początku ostatniego rozdziału (*Do nowej dali*), w którym zostaje powtórzone początkowe „Пора”, tu oznaczające koniec podróży.

Trasa podróży bohatera na Daleki Wschód wyznacza i kształtuje przestrzeń geograficzną świata fabularnego poematu. Jest ona zamknięta⁴, jej ramy to Moskwa i Władywostok, obszar Związku Radzieckiego. W ramach tej przestrzeni wszystko jest bliskie, drogie; określając ją, podmiot używa najczęściej słów: „моя”, „своя”, „родная”.

Przestrzeń geograficzna w *Za dalą — дал* jest konstruowana szeregowo, metodą nizania kolejnych przestrzeni — „dali”, które postrzega bohater. Zasadniczym elementem organizującym ją jest motyw pociągu mknącego z punktu początkowego (Moskwa), mijającego kolejne stacje, do punktu docelowego (Władywostok).

Motyw pędzącego pociągu rzutuje na system obrazowania w utworze. Opis kolejnych „dali”, składających się na przestrzeń geograficzną poematu dany jest z jednego punktu obserwacyjnego, lecz o wciąż zmieniającej się perspektywie oglądu. Weźmy dla przykładu dwa fragmenty, pochodzące z różnych rozdziałów. Pierwszy z nich ukazuje Wołgę (rozdział *Siedem tysięcy rzek*):

„— Она! —
И справа, недалеко,
Моста не видя впереди,
Мы видим плес ее широкий
В разрыве поля на пути.”⁵

Drugi fragment to opis krajobrazu Syberii (rozdział *Dwie dale*):

И на ее равнине плоской —
Где малой рошницей, где врозь —
Старообразные березки
Белеют — голые, как кость.

Идут, сквозные, негустые,
Вдоль горизонта зеленыя

³ Ibidem, s. 77.

⁴ O rodzajach przestrzeni pisze J. Łotman: *Problema chudożestwiennogo prostranstwa*, [w:] idem: *Struktura chudożestwiennogo tieksta*, Moskwa 1970, s. 277.

⁵ A. T. Twardowski: *op. cit.*, s. 92.

Да травы изжелта-седые,
Под ветром ждущие огня."⁶

Przytoczone opisy dowodzą, że są to ujęcia z boku, wykonane w ruchu, w tym wypadku z okna pędzącego pociągu, i ujawniają horyzontalną pozycję opowiadającego.

Godziny spędzone w pociągu — 10 dni i nocy — obserwacja z okna pociągu ojczystego krajobrazu, rozmowy z pasażerami o wojnie, szczęściu, literaturze, przypadkowe spotkanie na małej stacji Tajszet przyjaciela z dzieciństwa — wyznaczają w strukturze utworu płaszczyznę czasu narracji i stanowią akcję właściwą poematu, której główną sferą czasową jest teraźniejszość⁷, realna i sprawdzalna.

W planie zatem podróży w przestrzeni geograficznej jest wyznaczony zewnętrzny realny „chronotop” poematu *Za dalą — dal* — to Związek Radziecki lat pięćdziesiątych wraz z jego gospodarką, polityką, kulturą, problemami, którymi żyje naród (wynikają one z rozmów pasażerów).

Droga do Władywostoku — poznanie ojczystego krajobrazu — nie jest głównym i jedynym celem bohatera, lecz zewnętrznym chwytem kompozycyjnym, zespalaającym w całość poszczególne rozdziały, motywującym ich kolejność, a zarazem tłem i pretekstem do podróży w czasie, którą bohater odbywa na zasadzie osobistych wspomnień w dwojaki sposób: bądź przez wkomponowanie w tok swej opowieści scen z przeszłości, na przykład wspomnienie kuźni w Zagorje (rozdział *Dwie kuźnie*), bądź na zasadzie odpowiednich skojarzeń sytuacyjnych, na przykład wiadomość o wojnie w Korei (rozdział *Za dalą — dal*) kojarzy się bohaterowi z sytuacją jego narodu w okresie II wojny światowej i ukonkretnia w obrazie pociągu ewakuującego ludność.

Realizacja podróży w przeszłość ujawnia się w wielu rozrzuconych na przestrzeni całego utworu obrazach zakłócających linearny porządek akcji właściwej (pociąg ewakuujący ludność, Wołga-matka, kuźnia w Zagorje, Ural, pierwsze miasto, historia przyjaciela z dzieciństwa), które zestawione razem składają się na fabułę poematu. Nie jest to jednak tradycyjnie pojmowana fabuła, gdyż nie ma w niej wyraźnie zarysowanej jedności konfliktu, wątku. W fabule została naruszona pod wpływem retrospektywnej konstrukcji większości rozdziałów zasada chronologii zdarzeń, i z tego powodu czas w poemacie „rwie się” od epizodu do epizodu, tok akcji o przyczynowo-skutkowym następstwie zdarzeń występuje jedynie w niewielkich wycinkach fabuły.

Zdarzenia świata fabularnego układają się w dwa wzajemnie współwystępujące i uzupełniające się ciągi czasowe: ciąg zdarzeń o charakterze autobiograficznym — droga życiowa bohatera, i ciąg zdarzeń o cha-

⁶ Ibidem, s. 104.

⁷ Teraźniejszość rozumiana jest jako moment w rzeczywistości przedstawionej poematu jednoczesny z procesem relacjonowania go przez podmiot wypowiedzi.

rakterze historycznym — droga dziejowa jego narodu. Zdarzenia ciągu autobiograficznego na przestrzeni całego poematu są włączane w zdarzenia ciągu historycznego i na odwrót.

Zatem w poemacie obok zewnętrznego, realnego „chronotopu” istnieje drugi „chronotop” — wewnętrzny. Jest nim czas i przestrzeń przedstawionego życia bohatera i jego narodu. W ramach wewnętrznego „chronotopu” realizuje się zasadniczy cel podróży bohatera, będący jednocześnie ideą utworu — przegląd dotychczasowej drogi życiowej własnej i całego narodu, konfrontacja jej z teraźniejszością („chronotopem” realnym) w celu dokonania świadomej oceny przeszłości, określenia swojego miejsca w społeczeństwie, zrozumienia problemów teraźniejszości.

Przeprowadzona konfrontacja jest dla podmiotu pomyślna, utwierdza go bowiem w przekonaniu, że jego dotychczasowe życie, będące oczywiście paralełą do losów kraju, nie było mimo trudności wegetowaniem, lecz działaniem:

„И что мне малые напасти
И задачи на пути,
Когда я знаю это счастье —
Не мимоходом жизнь пройти.

Не мимоездом, стороною
Ее увидеть без хлопот.
Но знать горбом и всей спиною
Ее крутой и жесткий пот.”⁸

Wynik konfrontacji daje podmiotowi poczucie szczęścia i dumy; wskazuje, jaką drogą ma pójść w przyszłości:

„Спасибо, Родина, за счастье
С тобою быть в пути твоём.
За новым трудным перевалом —
Вздохнуть
С тобою заодно.
И дальше в путь —
Большим иль малым,
Ах, самым малым —
Все равно!”⁹

Tak więc układ zdarzeń świata przedstawionego poematu *Za dalą* — *dal* pod względem czasowego usytuowania, mimo iż zasada się na motywie podróży, sprzyjającym przyczynowo-skutkowemu następstwu zdarzeń (układowi diachronicznemu), jest funkcjonalnie synchroniczny.

W *Za dalą* — *dal* została wyraźnie zarysowana trzecia płaszczyzna czasowa — czas przedstawionej sytuacji odbioru. Jest nim ten okres, który czytelnik zaproszony przez podmiot wypowiedzi na początku utworu,

⁸ A. T. Twardowski: op. cit., s. 134—135.

⁹ Ibidem, s. 216—217.

poświęcił na odbycie wraz z nim niby-podróż w czasie i przestrzeni poprzez przeczytanie jego książki i zastanowienie się nad nią:

„Ты помнишь, я свой план невинный
Представил с первого столбца:
Прочти хотя б до половины,
Авось — прочтешь и до конца.

Прочел по совести. И что же:
Ты книгу медленно закрыл,
Вздыхнул, задумался, похоже.
Ну вот. А что я говорил?”¹⁰

Poemat *Za dalą* — *dal* jest strukturą niezwykle dynamiczną, w której wyczuwa się nieustanny ruch i ciągle dążenie naprzód. Wpływa na to wiele elementów. Przede wszystkim ważny jest sposób, w jaki czas istnieje w świadomości podmiotu. Ów dzieli się bowiem na trzy wzajemnie od siebie uzależnione obszary: przeszłość, terażniejszość i przyszłość. Przeszłość to fundament terażniejszości i przedmiot refleksji, dzięki której można zrozumieć terażniejszość i stworzyć wizję przyszłości. Jednocześnie terażniejszość i przyszłość są sprawdzianami przeszłości. Dlatego podróż bohatera w przeszłość nie jest ruchem wstecznym, lecz postępowym, ponieważ odbywa się w kierunku: przeszłość — terażniejszość — przyszłość.

Czas w odczuciu podmiotu nie stoi w miejscu, lecz nieubłaganie pędzi naprzód, rzutując na wygląd i charakter ludzi, wygląd i wielkość przestrzeni. Można go zatrzymać jedynie subiektywnie przez zastanawianie się nad nim. Takie rozumienie kategorii czasu potwierdzają chwytły czysto werbalne, polegające na wprowadzeniu do wypowiedzi podmiotu terminów związanych z czasem (czas, życie, rok, epoka, młodość) i rozważań na ich temat:

„А время жмет на все железки,
И не проси его:
— Постой!
Повремени, крутое время,
Дай осмотреться, что к чему.
Дай мне в пути поспеть со всеми,
А то, мол, тяжко одному.”¹¹

czy:

„А ей, на всем ходу, эпохе,
Уже не скажешь: «Погоди!»
Не вступишь с нею в словопренья,
Когда гремит путем своим...
Не останавливалось время,
Лишь становилось иным.”¹²

¹⁰ Ibidem, s. 216—217.

¹¹ Ibidem, s. 223.

¹² Ibidem, s. 87.

Wrażenie biegu czasu odzwierciedla i potęguje, jak słusznie zauważył jeden z badaczy twórczości A. Twardowskiego¹³, motyw pędzącego pociągu, będący specjalnym metronomem utworu, regulującym jego rytm. Owym motywem to także symbol drogi przebytej przez Związek Radziecki, który można odczytać jako zdobywanie coraz to nowych przestrzeni i ich przeobrażanie. Potwierdza to również tytuł — myśl przewodnia poematu.

Przez cały utwór przewija się kilka motywów, które same w sobie są pojęciami chronotopowymi i mają doniosłe znaczenie w ukształtowaniu związków czasowo-przestrzennych poematu. Są to, obok wspomnianego wyżej motywu pociągu — dał, droga, spotkanie. Pojęcie dali, które już w tytule wprowadza czytelnika w związki czasowo-przestrzenne, występuje w *Za dałą* — *dał* w dwóch znaczeniach: geograficznym (przestrzeń, obszar) i czasowym (przeszłość, przyszłość).

Motyw drogi w utworze również nie jest pojęciem jednoznacznym. Dla poematu Twardowskiego charakterystyczne jest połączenie motywu drogi w znaczeniu dosłownym — konkretna droga na Daleki Wschód — z pojęciem drogi w znaczeniu metaforycznym, jako drogi życiowej bohatera i jego narodu. Z motywem drogi wiąże się nierozzerwalnie motyw spotkania, a więc na przykład oczekiwane spotkanie z kolejnymi „dalami” (Wołga, Ural, Syberia), jak i nieoczekiwane, przypadkowe spotkanie na małej stacji Tajszet z przyjacielem z lat dziecięcych, powracającym z zesłania. Motyw spotkania pełni w każdym rozdziale funkcję fabułowtórczą, jest pretekstem do podróży w przeszłość.

Sposób, w jaki czas odbija się w świadomości podmiotu, jego wielopłaszczyznowość czasowa czy metoda retrospekcji wpływają na tempo prowadzenia narracji w *Za dałą* — *dał*, które w ciągu całego poematu pozostaje w zgodzie z przekazem, to znaczy bywa zwalniane, przyspieszane lub zatrzymywane na jakiś okres w zależności od funkcji opisywanych wydarzeń.

Charakterystycznym przykładem zmiennego tempa narracji jest rozdział przedostatni *Tak to było*, będący podsumowaniem i syntezą wrażeń z podróży bohatera w czasie. Na kilkunastu zaledwie stronach zostały tu przedstawione zdarzenia lat trzydziestu — od objęcia rządów przez Stalina, przez pierwsze pięciolatki, okres II wojny światowej do lat współczesnych czasowi narracji. Przyspieszenie tempa zostało spowodowane schematycznym ukształtowaniem zdarzeń. Zamiast dokładnych opisów scen z przeszłości wprowadzono jedynie krótkie hasła, zwroty i nazwiska, które kierują uwagę czytelnika na znane mu wydarzenia minione. Taką funkcję pełni hasło „Салют”, oznaczające koniec wojny czy symboliczna postać ciotki Darii.

Przyspieszenie tempa przepływu zdarzeń służy określonej celowi

¹³ P. F. Roszczin: *Aleksandr Twardowski*, Moskwa 1966, s. 138.

— umożliwia zarówno podmiotowi, jak i czytelnikowi orientację czasową, ilustruje szybkie przemijanie lat. Dla podmiotu ważne są nie zdarzenia same w sobie, lecz przyczyny, na skutek których zaistniały. Stąd w rozdziale obok opisywanych zdarzeń występują rozważania na ich temat, dane w postaci uogólnień, refleksji, powodując zwolnienie lub zatrzymanie tempa narracji.

Reasumując poczynione w niniejszej analizie rozważania na temat czasu i przestrzeni oraz wszelkich zabiegów kompozycyjnych z nimi związanych można wnioskować, że ich konstrukcja jest zdeterminowana przez tok myśli bohatera. Te dwie kategorie, wchodząc w strukturę utworu w postaci postępującego przemieszczania się bohatera w przestrzeni geograficznej z jednoczesną formą podróży w czasie, uzależniają się od siebie wzajemnie. Czas jest tu czwartym wymiarem przestrzeni, cechy czasu nabierają na jej tle określonego kształtu i sensu. Przestrzeń wciągnięta jest w bieg czasu, w fabułę, historię.

Powiązanie kategorii czasowych i przestrzennych wzbogaca utwór, czyniąc go strukturą wielopłaszczyznową i wielofunkcyjną. Łączą one w całość pozornie luźne części, organizują fabułę, są nosicielami idei.

Тереса Зобек

**ВРЕМЯ И ПРОСТРАНСТВО В ПОЭМЕ АЛЕКСАНДРА ТВАРДОВСКОГО
„ЗА ДАЛЬЮ — ДАЛЬ”**

Резюме

Целью настоящей работы является анализ пространственно-временных отношений и их функции в конструкции поэмы Александра Твардовского „За далью — даль.”

Пространство и время, входя в структуру произведения как поступательное передвижение героя в пространстве с особой формой путешествия во времени, подчиняются друг другу — время становится четвертым измерением пространства, пространство вовлечено в ход времени, в фабулу, в историю. Поэтому в работе неоднократно определяется их вместе термином хронотоп.

Эти категории являются основными элементами композиции: соединяют в единое целое все части поэмы, обогащают структуру, делая ее многогранной, организуют фабулу.

Teresa Zobek

**TIME AND SPACE IN THE CONSTRUCTION OF ALEXANDER TWARDOWSKI'S
POEM „ZA DALĄ — DAL” („FOR OFF DISTANCES”)**

S u m m a r y

The aim of this article is an analysis of time and space relations as well as their functions in Alexander Twardowski's poem „Za dalą — dal” („Far Off Distances”).

Time and space, being interlaced into the poem structure in the form of changing the geographical location by the main character and in the form of journeying in time, are interdependent; time has become the fourth dimension of space, while space has been brought into the passing of time, plot and history. This is why in this article time and space have been jointly described as the chronotop; Bachtin's expression.

Apart from the subject these two categories are the main composition elements of this poem. Thanks to their mutual relations they join the seemingly loose parts of the poem into one whole structure and thus enrich the structure by making it a multistoreyed and multifunctional one, they also organise the plot and the conveyour of ideas.